

Azərbaycanın mədəniyyət xadimləri öz mütərəqqi təşəbbüslərini çar Rusiyanın siyasətindən asılı olan çox müəkkəb bir şəraitdə həyata keçirirdilər. Azərbaycanca, eləcə də Rusiyanın müsəlmanlar yaşayan digər rayonlarında müşahidə olunan mədəni canlanma - mədəni-maarif müssisələrinin yaranması, ana dilində mətbuatın meydana gəlməsi, ədəbi və teatr məktəbinin formalaşması və s. milli ucaqlarda maarif işçilərinin təqib olunmasını gücləndirən çar hakimiyyətinə narahat edirdi. O zaman fəaliyyət göstərən Qafqaz senzura komitəsi Azərbaycan yazıçılarının, dramaturq və bəstəkarlarının yaratdığı əsərləri yalnız əsaslı surətdə yoxladıqdan sonra onların nəşrinə və səhnəyə qoyulmasına icazə verirdi. Pyesdə senzura öleyhinə heç bir şey olmadığı o, Qafqazın səhnələrində tamaşaya qoyulmağa buraxılırdı.

Gürcüstan və Azərbaycanın arxivlərində yuxarıda deyilənləri təsdiq edən maraqlı materiallar var. Nəzərdən keçirilən dövrün teatr aləmində baş verən hadisələrin sənədli şahidi olan bir neçə faktı nəzərinizə çatdırmaq istədik. Söhbət Azərbaycan müəlliflərinin pyeslərinin nəşrinə və səhnəyə qoyulmasına icazə alınması məqsədilə senzura komitəsinə təqdim edilmiş ərizələrdən gedir. Bu pyeslər Avropa və rus klassikasının tatar (Azərbaycan) dilinə tərcüməsi, həmçinin orijinal material əsasında yaradılırdı. Burada həmçinin konsertlərin, o cümlədən xeyriyyəçilik tədbirlərinin ke-

çirilməsinə icazə almaq üçün təqdim olunan ərizələrə də rast gəlmək olar. Bu zaman Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli nümayəndələrinin adları ilə yanaşı, tari-

ki, göstərilən əsərin nəşrinə icazə versin.

Sonralar Ə. Haqverdiyev Senzura komitəsinə bu pyesin səhnəyə qoyulması üçün icazə almaq xahişi ilə müraciət edir.

Azərbaycan musiqili teatri və sensor nəzarəti

Bəzi arxiv sənədlərində Avropa və rus klassiklərinin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi, sonra isə nəşrində söhbət gedir. Belə ki, 1890-cı ilin martında senzura komitəsi Bakı dairə məhkəməsinin tərcüməçisi Məmmədağa

xin unuduğu fəmilialar da çəkilir. Arxiv mənbələrinə müraciət edək.

11 dekabr 1890-cı il tarixli sənədlərin birində sensorun bir müəllimə - Bakı rus-tatar məktəbinin sahibi Soltan Məcid Qəniyevə onun "Qönçə xanım pyesinin nəşrinə rədd cavabı barədə məlumat verilir. "Senzura komitəsi sizi xəbərdar edir ki, ərizə ilə birgə 2 nüsxədən ibarət "Qönçə xanım adlı pyesi nəzərdən keçirərək qərara almışdır ki, o, öz məzmununa görə yalnız səhnəyə qoyulmaq üçün deyil, həm də nəşr olunmaq üçün münasib deyil. Ona görə də komitənin 5 dekabr tarixli qərarına görə o, komitədə saxlanmışdır, - protokol çıxarışında belə deyilir.

Əsərin nəşri üçün icazə almaq məqsədilə göndərilmiş digər bir ərizə 11 iyun 1901-ci il tarixlidir. Onu Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev Şuşadan göndərmişdir. O yazdı: "Tatar dilində yazılmış "Tame ("Tamahkarlıq) adlı əsərimin əlyazmasını təqdim edərək, Senzura komitəsindən xahiş edirəm

bəy Vəliyev Molyerin "Zoran evlənmə komediyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsi barədə yazışma aparır. M. Vəliyev öz əlyazmasını, həmçinin F.N. Ustryalovun fransız dilindən rus dilinə tərcüməsini, hər iki materialı müqayisə etmək üçün Senzura komitəsinin dəftəranasına təqdim etmişdir. Bu, komitənin xüsusi sorğusunda bir şərt kimi irəli sürülmüşdür. Sorğuda qeyd olunurdu: "Senzura komitəsinin sədrinin əmrinə əsasən dəftərxana Sizdən acizənə surətdə xahiş edir ki, Molyerin "Zoran evlənmə komediyasının rus dilinə tərcüməsini bu komediyanın Komitəyə göndərdiyiniz tatar dilinə tərcüməsi ilə birgə tutuşdurmaq üçün göndərsiniz.

Həmin il aprelin 10-da M. Vəliyev Komitənin sorğusuna cavab göndərir: "Senzura komitəsinin diqqətinə çatdırıram ki, hazırda "Zoran evlənmə komediyasının rusçaya tərcüməsi əlimizdə olmadığı üçün onun Moskva şəhərindən bizə göndərilməsini xahiş etmişəm və alan kimi dərhal Ko-

mitəyə göndərəcəyəm”.

1897-ci ilin avqustunda N. Nərimanov Qoqolun “Müfəttiş” komediyasının tərcüməsinin əlyazmasını Qafqaz senzura komitəsinə göndərir və onun nəşrinə icazə verməsini xahiş edir.

1903-cü ilin sentyabrında Mehdi bəy Hacinski Şillərin “Qaçaqqlar” faciəsinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinə senzura komitəsinə təqdim edir. Komitənin dəftərxanasından aşağıdakı sorğu alınır: “Senzura komitəsinin tapşırığı ilə dəftərxana Şillərin “Qaçaqqlar” pyesini və cənab baş rəisə təqdim etmək üçün rus dilində təmiz və dəqiq köçürülmüş qısa məzmunu göndərməyi xahiş edir. Buna cavab olaraq M. Hacinski yazır: “Qaçaqqlar” faciəsinin tərcüməsinin ikinci nüsxəsi olmadığı üçün Senzura komitəsindən xahiş edirəm ki, pyesin yalnız nəşrinə icazə verəsiniz, əgər bu da mümkün deyilsə, xahiş edirəm ikinci nüsxənin üzünü köçürmək üçün tərcüməsinə qaytarasınız”.

Bir sıra arxiv sənədlərində Azərbaycan dramaturqlarının pyeslərini səhnəyə qoyulmasına icazə verməsi, yaxud qadağan edilməsi barədə danışılır. Belə ki, 1895-ci il noyabrın 23-də Qafqazda mülki məsələlər üzrə cənab rəisə belə bir məlumat göndərilmişdir: “Həşim bəy Vəzirovun türk-Azərbaycan dilində 4 hissəli “Evlenmək su içmək deyil” adlı komediyası senzura baxışına təqdim edilmişdir. Sensorun gəldiyi nəticəyə görə bu əsərdə senzura əleyhinə heç bir şey yoxdur və ona görə də 90-cı il Sens. Nizam. 84-cü maddəsinə əsasən adı çəkilən pyesin səhnəyə qoyulmasına icazə verməyinizi xahiş edirəm”. Həmin ilin avqustunda H. Vəzirov hökumət orqanlarından bildiriş aldı ki, onun “Döymə qapımı, döyər-

lər qapımı” adlı 4 hissəli komediyasının Qafqaz səhnələrində göstərilməsi üçün icazə verilmişdir.

1899-cu il iyunun 1-də Əbdürəhim bəy Haqverdiyev Qafqaz senzura komitəsinə öz ərizəsini göndərir. O yazır: “Dağılan tifaq” adlı əsərimin iki nüsxəsinin təqdim edərək senzura komitəsindən acizənə surətdə xahiş edirəm ki, adı çəkilən əsərin Zaqafqaziya teatrlarının səhnələrində tamaşaya qoyulmasına icazə verəsiniz və onu tamaşaya qoyulmağa icazə verilmiş pyeslərin kataloquna daxil edəsiniz”.

Senzura komitəsi Ə. Haqverdiyevin 4 hissə və 5 şəkildən ibarət, türk-Azərbaycan dilində təqdim olunmuş “Dağılan tifaq” adlı pyesinin ölkənin teatr səhnələrində tamaşaya qoyulmasına icazə verdi.

1900-cü il yanvarın 19-da N. Nərimanov özünün “Nadir şah” dramının səhnəyə qoyulmasına icazə almaq üçün Tiflisə ərizə göndərir. Yanvarın 24-də o, öz ərizəsinə rədd cavabı alır: “Cənab senzura komitəsi sədrinin tapşırığına əsasən dəftərxana sizə bildirir ki, sizin tatar dilində yazılmış “Nadir şah” pyesinin səhnəyə qoyulmasını Komitə qadağan edir.

1901-ci ilin iyun-iyul aylarında Senzura komitəsinin dəftərxanası Ə. Haqverdiyevin ərizəsi ilə məşğul olmuşdur. O, Şuşa şəhərində göndərdiyi məktubda tatar dilində yazılmış “Tame” (“Tamahkarlıq”) adlı pyesi Zaqafqaziya teatrlarının səhnələrində tamaşaya qoyulmasına icazə verilməsini xahiş edir.

Pyesin rus dilində qısa məzmunu əlavə olunmuş, gerb markası pyesin surətinin üstünə yapışdırılmışdır. Bu ərizə “Tame” pyesinin surəti və onun qısa məzmunu ilə birgə təyinatına görə göndərilmək üçün Qafqaz senzura komitəsinə təqdim olunmuşdur.

İyunun 13-də senzura dəftərxanası belə bir məlumat verir: “4 iyul tarixli 1837 №-li təqdimat nəticəsində dəftərxana Qafqaz senzura komitəsinə bildirir ki, general-leytenant Freze Ə. Haqverdiyevin 3 hissəli “Tame” (“Tamahkarlıq”) adlı dramının Qafqaz səhnələrində qoyulmasına icazə vermişdir”.

Senzura kargüzarlığı iki mərhələdən ibarət idi - Komitədə senzura baxışından və Qafqazda mülki məsələlər üzrə baş rəisədən icazə alınmasından. Bundan sonra səhnə quruluşuna uyğun olaraq, müvafiq sərəncam verilir və müəllifə bildiriş göndərilirdi. Çox hallarda bu bürokratik proses bir neçə ay uzanırdı. Bu müddət ərzində ərizə verən şəxs “yükək” dövlət orqanlarından cavab gözləməyə məcbur olurdu.

XIX əsrin ikinci yarısı - XX əsrin əvvəllərində teatr, əsasını bədii və həyatı kateqoriyaların qarşılıqlı çulğaşmasından ibarət olan özünəməxsus bir model idi. Başqa sözlə desək, teatrın, incəsənətin xalqın həyatına nüfuzuna təsiri güclü idi. Eyni zamanda o, həyatın tipik səhnələrinin “güzgüsü” olaraq ətraf gerçəkliklərdən öz inkişafı üçün həyatverici qüvvə alırdı.

Azərbaycanın musiqili teatri müəyyən tarixi, sosial-mədəni mühitdə formalaşdı. Bu, onun formalaşması və inkişafında əhəmiyyətli iz qoymuşdur. Azərbaycan maarifçilərinin mütərəqqi fəaliyyəti mürtəce müqavimət və ədavətə qarşılaşdı. Sonuncu müxtəlif formalarda ifadə olunurdu. Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafındakı “lengimə mexanizmi”nin təzahürlərindən biri də sensor nəzarəti idi.

Leyla Atakişiyeva